

Árbores antifascistas (1935-1945): cerna, sámago e cortiza da liberdade

Xurxo Ayán Vila e Luis Antonio Ruiz Casero*

Este artigo repasa a historia das árbores e os bosques como aliadas antifascistas entre os anos 1935 e 1945, por xeografías que van de Etiopía a Zagreb, pasando por Como, Guadalaxara, Euzkadi, Vinhais ou Casaio.

Emprazamento do refuxio guerrilleiro etíope de Oliká Digel, no cumio da masa boscosa · Xurxo Ayán

Entre o deserto e a selva montana

En Etiopía, durante a estación seca, grupos étnicos coma os gumuz penduran das árbores os instrumentos musicais. Mangos, baobabs e sicomoros artellan un manto vexetal harmónico que tamén acubilla as asembleas grupais e os ritos de resolución de conflitos entre as diferentes comunidades. Sombras, ramaxes, raigames e pólas divinizadas, verdadeiros elementos apotropáicos (que afastan o mal e propician o ben) que, de feito protexeron e protexen aquelas xentes, tanto en tempos de paz, coma de guerra. Durante a ocupación italiana, a selva montana do altiplano etíope foi o máis firme aliado da loita guerrilleira antifascista, protagonizada polos patriotas etíopes (*arbeñoch*). Os masacres contra a poboación civil, a política de terra queimada e o emprego de armas químicas por parte das tropas de Mussolini nada puideron facer contra este exército clorofílico que protexía, entre o rochedo volcánico, covas, refuxios, campamentos e atalaias.

Lama e aciñeiras

O *Corpo Truppe Volontarie* enviado polo *Duce* á guerra de España, a axuda máis importante que a Italia fascista achegou aos sublevados contra a Segunda

República Española, foi a materialización da futurista *guerra celere*, unha táctica bélica que semellaba exitosa en campo aberto. En febreiro de 1937, 35.000 soldados italianos foron enviados a Guadalaxara, sen cartografía decente, unicamente orientados pola Guía Michelin. O xeneral inverno, pero tamén a confusión e o terror dentro da masa boscosa de aciñeiras, foron fundamentais para a derrota. O avance fascista foi detido precisamente no bosque de Ibarra. O medo levou a automutilacións, desertións e á vitoria nesa paraxe dos italianos antifascistas do batallón Garibaldi das Brigadas Internacionais. Entre os prisioneiros (algúns deles veteranos de Abisinia) varios gardaban na carteira trofeos de guerra: fotografías de patriotas etíopes aforcados na ramaxe de árbores senlleiras.

Pinilla de Jadraque é unha vila localizada nunha fronte secundaria da antedita batalla de Guadalaxara. Foi ocupada durante dúas semanas polas tropas italianas, que deixaron unha pegada no imaxinario colectivo como se fosen auténticos seres míticos. Da noite para a mañá, unha aldea medieval viu chegar de súpeto a Modernidade con maiúsculas, a tecnoloxía bélica máis avanzada da época, unha enchente de obxectos nunca vistos. Na paraxe de El Portillo, os italianos gardaban á sombra das aciñeiras as súas afamadas tanquetas

Quercus ilex ferido a balazos polas tropas fascista italianas, Pinilla de Jadraque (Guadalajara). Marzo de 1937 · Rodrigo Paulos

FIAT-Ansaldo. Un reparigo do pobo leváballes café quente aos oficiais. Os soldados pasaban o tempo alí facendo prácticas de tiro. O obxectivo: unhas aciñeiras centenarias. O arqueólogo Rodrigo Paulos, nativo de Pinilla, localizou e foi quen de protexer a última aciñeira dos italianos. O poder da natureza asombra. A cortiza rexenerouse e creou unha sorte de fiestra que blindou, nunca mellor dito, eses corpos alóctonos que son as balas disparadas polos fusís Mannlicher-Carcano. Coa derrota, os fascistas italianos marcharon da vila medieval pola... ponte romana, como non podía ser doutro xeito.

Montañas e piñeirais

O Exército de Euzkadi estaba formado por batallóns que abranguían as diferentes ideoloxías políticas da Fronte Popular, máis os anarquistas. De entre estes, cómpre lembrar o Batallón Celta, formado por galegos da zona de Trinxepe. Unha das poucas fotos que se conserva desta unidade militar amosa unha trincheira en Larrabetzu (Bizkaia) baixo un mesto piñeiral, á espera da ofensiva final fascista de xuño de 1937 para a conquista de Bilbao. Novamente, o bosque como aliado. Pouco antes, no avance dos Frechas Negras pola costa, os italianos ficaran copados nos montes Tollu e Jata, presos do pánico nunha paisaxe boscosa e compartimentada como aquela. As estelas dos piñeiros, convertidas polos bombardeos aéreos e de artillería en armas, os bosques e o arrecendo a resina aparecen mencionados sempre nas memorias e nos textos propagandísticos, tanto dos sublevados como dos *gudaris* e milicianos.

Dolinas, covas e bosques

Ao oeste de Zagreb, arredor da vila de Drežnica, emprázase unha zona boscosa na que loitaron os partisanos e as partisanas de Tito contra os ocupantes italianos e nazis entre 1941 e 1945. Perante a imposibilidade de adentrarse nese mesto bosque, os italianos e os *ustache* croatas, organización aliada do nazismo, arrasaban periodicamente as aldeas dos vales, en represalia. Na aldea de Tomicić puidemos entrevistar en 2019 a Mihajlo Radulović. A súa *mai* fora asasinada polos italianos, canda a dúas irmás, unha delas unha crianza de dous días. Esta é a historia de cada familia de aquí. Septuaxenarios e septuaxenarias nadas na primeira metade dos anos 40, no bosque. Son fillos e fillas do bosque.

Esta é tamén a historia do noso guía polas montañas de Krakar, o bo de Nedeljko Maravić. El naceu no bosque. A súa ligazón cromosómica co mundo vexetal levouno a estudar enxeñaría forestal en Zagreb. Ensínanos os primeiros campamentos guerrilleiros entre os rochedos, mentres vai recollendo flores e follas, recita os seus nomes en latín e ofrécenos unha lección maxistral sobre propiedades de curación e alucinógenas. Os servizos sanitarios partisanos botaban *mao* do saber local ante a falta de subministracións. O fascismo foi derrotado por esta xente do bosque, un bosque impenetrábel, cheo de buratos kársticos, de pendentes repentinas, de afloramentos rochosos. Un bosque invisíbel á aviación inimiga, imposíbel para a artillería italiana disposta en acirazados no mar Adriático. Entre vales, os pradairos e a folla, baixo terra, forxouse a resistencia. Aquí, no bosque, naceu un país novo, que xa non existe. Esta paisaxe kárstica, de vales e bosques, na que se acubillaban os antifascistas, é a

Batallón Celta nun piñeiral de Larrabetzu, á espera da ofensiva franquista, maio de 1937 · Fundación Anselmo Lorenzo

Castiñeiro de Sernande (Vinhais, Bragança), acubillo de guerrilleiros na década de 1940 · Xurxo Ayán

mesma que empregan hoxe homes, mulleres e crianzas do Próximo Oriente que procuran a entrada en Alemaña por esta vía. O bosque como espazo protector de persoas subalternas, desaparecidas sociais, migrantes.

Lume, bosque, guerrilla antifranquista

El bosque lo han incendiado los tricornos, los viles sicarios de Franco. ¡Qué pena verlos esqueléticos, desnudos, chamuscados, muertos! ¡Ya no darán a los guerrilleros la sombra agradable de sus ramajes, ni el oxígeno puro de sus finas aguas!

Arnau Fernández Pasalodos recolle esta cita textual dun guerrilleiro dos anos 40 na súa monumental tese sobre a loita partisana en España. Este historiador demostra como a Benemérita declarou tamén a guerra ao espazo natural, que chegou a queimar dunha tacada 400 Ha nun só lume, provocado para desprover a guerrilla dun espazo polo que desprazarse e protexerse. A ditadura tentou domesticar tamén o poder efectivo das árbores da liberdade. Velaí están as escenografías boscosas *alpinas* arredor dos encoros, ou Cuelgamuros, onde a reboación forestal se nutriu de árbores enviadas por cada provincia da Nación española na honra do Caudillo.

A resistencia armada no noroeste ibérico mimetizouse co bosque atlántico, e velaí temos o excelente exemplo da coñecida como *Cidade da Selva*, no Teixadal de Casaio, toda unha rede de asentamentos guerrilleiros da Federación de Guerrillas León-Galicia (1942-1946), escavados recentemente polo equipo de Sputnik Labrego.

Na localidade arraiana de Sernande (Vinhais, Bragança) xa non vive ninguén. Na década de 1940 esta aldea foi todo un santuario para a guerrilla antifranquista transfronteiriça. Preto do lugarriño, un castiñeiro centenarío remanece en pé, grazas a un avogado de Vinhais que o mercou e evitou deste xeito que fose convertido en leña. Este castiñeiro acubillou os guerrilleiros perseguidos polas forzas represivas durante anos. Cerna, sámago e

cortiza da loita antifascista.

Árbores que abrazan e que nos lembran aquilo que nos contou José Saramago ao recibir o Premio Nobel de Literatura, sobre o seu avó alentejano, Jerónimo. Pastor e contador de historias, cando presentiu a morte, despediuse de cada unha das árbores do seu horto, unha por unha, abrazándoa e chorando porque sabía que non as volvería ver.

"Bosques, montañas e desertos ocupaban o lugar oposto aos valores exaltados pola cosmovisión do fascismo"

Coda

Bosques, montañas e desertos ocupaban o lugar oposto aos valores exaltados pola cosmovisión do fascismo: o atraso fronte á modernidade, a natureza fronte á máquina, o salvaxe fronte ao disciplinado, a escuridade fronte á luminosidade, o lugar dos emboscados e as mulleres fronte á virilidade do choque frontal. As autoridades italianas non souberon lidar con eses factores ancestrais, non souberon flexibilizar as súas tácticas e repetiron vellos patróns que se revelaron inútiles unha e outra vez: fortificarse nas alturas, implantar políticas de terror. Esas ferramentas, lonxe de achegalos á vitoria, incrementaron o estrés, o desconcerto e o medo. E cando a guerra chegou á propia península italiana, o propio Mussolini sucumbiu entre os agrestes montes que rodean o lago Como, preso polas xentes do bosque, os partisanos que acabaron expoñendo o seu cadáver en Piazzale Loreto, Milán.

*Xurxo Ayán Vila. Arqueólogo e profesor na Universidade de Lisboa.

Luis Antonio Ruiz Casero. Arqueólogo e doutor en Historia pola Universidade Complutense de Madrid.